

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника
Юридичний інститут

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЧИН- НОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Збірник наукових статей
Випуск XX

м. Івано-Франківськ, 2008

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЗНАТЬ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ ПОТЕРПІЛИХ ВІД ЗГВАЛТУВАННЯ

УДК 343.955:343.137.5

Статевими злочинами називаються передбачені кримінальним законом сексуальні посягання на статеву волю, статеву недоторканість, на умови нормального розвитку неповнолітніх та на нормальний уклад у статевих відносинах [5, с.497]. З цієї групи злочинів розглянемо найбільш суспільно небезпечний склад злочину – зґвалтування. Ми повністю поділяємо думку М. М. Корчового, який зазначає, що сексуальне насильство, як спотворений різновид статевої поведінки, найчастіше має своє коріння у неповнолітньому віці [1, с.3].

При розслідуванні даного злочину обов'язково необхідно вивчити особу потерпілого (потерпілої). Показання неповнолітньої потерпілої особи можуть бути головним, а деколи і єдиним джерелом доказів. Необхідно вивчити стосунки потерпілого (потерпілої) та насильника, які існували до вчинення злочину, провести психологічний аналіз ціннісних орієнтацій потерпілого (потерпілої), з'ясувати поведінку неповно-

літнього потерпілого (потерпілої) перед вчиненням злочину. Важливою для слідчого буде також інформація про манери поведінки потерпілого (потерпілої) з особами протилежної статі, зокрема, обвинуваченим (підозрюваним), стиль одягу, характер спілкування тощо. Всі ці обставини збільшують віктимність неповнолітньої особи.

Психологічний аналіз неповнолітньої потерпілої особи дає додаткові можливості для налагодження психологічного контакту з нею, а звідси – отримання найбільш повної і достовірної інформації про обставини справи. Слід також враховувати, що на достовірність отримуваної інформації значно впливає емоційний стан потерпілої особи у момент вчинення злочину так і під час розслідування. Слідчому необхідно нівелювати будь-який вплив на правдивість отриманих показів. Слід також пам'ятати, що розслідування справи повинно проходити так, щоб не загострювати психологічну травму неповнолітньої потерпілої особи, що виникла в результаті вчинення, на нашу думку, найбільш складного в психологічному плані злочину. З огляду на це, важливим моментом є залучення спеціаліста-психолога до розслідування кримінальних справ такої категорії.

У більшості випадків будь-яка слідча дія за участю неповнолітньої потерпілої особи проходить безконфліктно, оскільки саме ця особа є найбільш зацікавлена у швидкому розслідуванні злочину. Але необхідно також враховувати можливість наклепу, помсти, бажання виправдати свою антисуспільну, а, можливо, і протиправну поведінку тощо.

Особливої психологічної підготовки потребує проведення допиту неповнолітніх потерпілих від згвалтування. Відчуття страху, сорому, стан психологічного стресу обов'язково повинні враховуватися слідчим при обранні способів спілкування, формулюванні питань, особливо інтимного характеру. Значний вплив на покази потерпілих має сам факт вчинення щодо них злочину. Це може проявлятися в гіперболізації образу злочинця, наділення його тими рисами чи вчинками, яких фактично не було. Цьому сприяє і підсвідоме бажання виправдатися перед собою, своїми близькими, друзями, слідчим і взагалі перед суспільством. Впливати на достовірність показань неповнолітньої потерпілої (-ого) можуть також думки про те, що саме потерпіла (-ий) винна у вчиненні злочину, що нею не були вчинені всі дії для запобігання злочину тощо, тому для слідчого під час спілкування з такими особами необхідно стримано і коректно проводити оцінку поведінки неповнолітньої. Саме в таких випадках, на нашу думку, варто було б залучати фахівця-психолога для того, щоб він допоміг у спілкуванні з неповнолітніми потерпілими.

Складною за психологічним змістом є проведення очної ставки між обвинуваченим (підозрюваним) та неповнолітньою потерпілою від згвал-

тування. На нашу думку, таку слідчу дію слід проводити лише у виняткових випадках (очевидні протиріччя в показах) за обов'язковою участю психолога. Це зумовлено багатьма причинами. Зокрема, така очна ставка завжди проводиться в умовах конфліктної ситуації, особливо тоді, коли один з допитуваних дав неправдиві покази і проведення цієї слідчої дії має на меті викрити таку неправду.

Очна ставка передбачає спілкування не тільки слідчого з допитуваними, але й допитуваними між собою. У зв'язку з цим в такій ситуації обов'язково наявний, в більшій чи меншій мірі, психологічний вплив допитуваних один на одного. Звичайно, здійснювати такий вплив неповнолітня потерпіла практично не має можливості (через свій недостатній інтелектуальний розвиток, розумові здібності, відсутність практичного досвіду у спілкуванні тощо), тоді як для дорослого обвинуваченого (підозрюваного) це може не викликати значних труднощів. У випадку, коли потерпілою є доросла особа, а обвинуваченим є неповнолітній, можлива ситуація, що саме потерпілий (потерпіла) здійснює психологічний вплив на обвинуваченого з метою обмови, наклепу, присвоєння ролі іншого співучасника злочину (зокрема, з пособника на виконавця, з виконавця на організатора) тощо. Непростою для слідчого є ситуація, коли і обвинувачений, і потерпіла (потерпілий) є неповнолітніми. Передбачити психологічний вплив цих осіб один на одного без попереднього вивчення психологічних особливостей обох учасників очної ставки, на нашу думку, є досить складним завданням. Наслідки психологічних впливів у розглянутих нами ситуаціях для слідства можуть бути досить негативними. Тому слідчому необхідно тримати постійний контроль над ситуацією, а без психологічної підтримки втілити це буде проблематично.

Додаткове психологічне навантаження має і та ситуація, що неповнолітня потерпіла віч-на-віч знову зустрінеться зі своїм кривдником. Тут необхідно враховувати як інтелектуальні, так і вольові якості, особливості характеру, вміння протистояти різного роду впливам та аргументувати свої твердження. Тому, без попередньої психологічної підготовки проводити дану слідчу дію за участю неповнолітньої потерпілої та обвинуваченого (підозрюваного) у вчиненні зґвалтування, на нашу думку, не можна.

Серед слідчих дій у психологічному плані особливе місце займає пред'явлення для впізнання, а саме впізнання неповнолітньою потерпілою обвинуваченого (підозрюваного). Проведенню цієї слідчої дії повинен передувати етап детального вивчення особливостей процесів сприйняття, запам'ятовування і відтворення неповнолітньої потерпілої особи. Як уже зазначалося, при сприйнятті потерпілим зовнішності злочинця може відбуватися гіперболізація певних рис. Не виключена і втрата ін-

формації про зовнішність злочинця, як результат глибокого психологічного шоку. Це можна пояснити і тим, що найбільший емоційний вплив на неповнолітню потерпілу справляють саме дії злочинця, тому увага потерпілої зосереджується на діяльності злочинця, а не на його зовнішності. Цій слідчій дії повинен передувати етап ретельної психологічної підготовки потерпілої до зустрічі, часом і віч-на-віч зі злочинцем, що завдав їй не вимірювальних моральних, емоційних та психологічних страждань. Слідчому також необхідно враховувати час, місце, обстановку проведення зазначеної слідчої дії. Так, сприйнятий потерпілою образ зберігається в пам'яті різний час. Це залежить від багатьох чинників, зокрема, виду пам'яті, її стану, рівня функцій різних органів чуття, сили емоційного впливу на особу тощо. У зв'язку з цим сприйнятий образ з часом стирається або спотворюється, прогалини в пам'яті можуть заповнюватися фантастичними уявленнями про суб'єкта злочину. Як результат, первинно сприйнятий образ злочинця, що відбився у пам'яті потерпілої, може значно відрізнятись від того образу, що описаний під час розслідування справи. Саме хибний образ буде порівнюватися з ознаками зовнішності осіб, що пред'являються до впізнання. Всі ці обставини можуть вплинути на кінцевий результат впізнання.

Проведення відтворення обстановки та обставин події спричиняє високу емоційну напругу, особливо за участю неповнолітньої потерпілої. Перебування на місці вчинення злочину може поглибити психологічну травму, завдану злочинцем, і, відповідно, не дати позитивного результату. Тому, слідчому необхідно перш за все вирішити питання про необхідність проведення такої слідчої дії. Для цього потрібно з'ясувати наступні питання: чи здатна неповнолітня потерпіла сприймати і запам'ятовувати обстановку, в якій відбувається та чи інша подія?; яка просторова орієнтація потерпілої при відтворенні обстановки і обставин події?; який ступінь психологічного впливу обстановки події на неповнолітню потерпілу, яка повторно перебуває на місці події?

Для відповіді на ці питання необхідно звернутися до психологічної характеристики неповнолітньої потерпілої особи, а якщо таке дослідження не було проведене, то обов'язково до проведення відтворення необхідно володіти зазначеною інформацією. Крім того важливо також підготувати до проведення цієї слідчої дії неповнолітню потерпілу (роз'яснити мету слідчої дії, спосіб проведення, повідомити про всіх учасників слідчої дії тощо). Перебування особи на місці вчинення щодо неї злочину може сприяти актуалізації асоціативних зв'язків і, як результат, формувати більш повні уявлення про подію злочину чи її окремі обставини. В таких випадках дана слідча дія є не лише підтвердженням вже

раніше даних показів, але й джерелом додаткових відомостей, що мають значення для справи.

Значно більшу суспільну небезпеку становлять зґвалтування, вчинені групою осіб, зокрема неповнолітніх і щодо неповнолітніх. За даними досліджень М. М. Корчового, понад 64,2% зґвалтувань вчинено в складі групи, в тому числі 16,0% спільно з дорослими [1, с.7]. Важливим в цій ситуації є встановлення ролі та з'ясування дій кожного із співучасників. У зв'язку з цим, слідчому необхідно тактично правильно вирішити питання про черговість проведення допитів, очних ставок, впізнання тощо з учасниками злочинної групи. Без урахування психологічних особливостей неповнолітніх учасників такої групи правильно вирішити цього роду питання без допомоги фахівця-психолога може бути досить проблематично і не принесе потрібного результату. У зазначених ситуаціях необхідно визначити тих осіб, з якими легше встановити психологічний контакт, здійснити психологічний тиск тощо. Таким чином, поширеність зґвалтувань, вчинених групою осіб, зокрема, неповнолітніми, висуває вимоги якісного і ефективного здійснення діяльності з їх виявлення, розслідування та попередження. Процес розкриття і розслідування зазначеної категорії справ характеризуються підвищеною складністю і певною специфікою, що вимагає від слідчого додаткових знань у галузі дитячої та юнацької психології або залучення у всіх формах фахівців-психологів.

Отже, важливе превентивне значення має вчасне виявлення винних осіб. Крім того, якщо такі злочинці вчасно не викриті, крім повторних злочинів, це може призвести до вчинення злочинів групами неповнолітніх, залучення нових учасників групи. Отож, виходячи з вищевикладеного, значного успіху при розкритті та розслідуванні статевих злочинів слідчий може досягти шляхом залучення до на початкових стадіях розслідування кримінальної справи фахівців-психологів (починаючи від огляду місця події і закінчуючи відтворенням обставин та обстановки місця події та складання обвинувального висновку).

1. Корчовий М. М. Кримінологічні проблеми боротьби зі зґвалтуваннями, вчинюваними неповнолітніми: Автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.08 / Національна академія внутрішніх справ України. – К., 2000. – 18с.
2. Костицький М. В. Використання спеціальних психологічних знань в радянському кримінальному процесі: Навчальний посібник. – К.: УМК ВО, 1990. – 88с.
3. Лазарева В.А. Пределы изучения личности несовершеннолетнего потерпевшего в уголовном процессе // Актуальные проблемы укрепления социалистической законности и правопорядка: Межвузовский сборник. – Куйбышев; Изд-во Куйбышев. ун-та, 1982. – 124-130.
4. Науковий коментар Кримінального кодексу України/ Проф. Коржанський М. Й. – К.: Атіка, Академія, Ельга-Н, 2001. – 656с.

Петечел О.Ю.

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ПСИХОЛОГІЧНИХ
ЗНАТЬ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ ПОТЕРПІЛИХ ВІД ЗГВАЛТУВАННЯ

Дана стаття присвячена вивченню проблеми розкриття та розслідування ставих злочинів, а також пошуку ефективних шляхів розслідування кримінальної справи з залученням фахівців-психологів (починаючи від огляду місця події і закінчуючи відтворенням обставин та обстановки місця події та складання обвинувального висновку).

Ключові слова: статеві злочини, особа потерпілого, віктимність, слідчі дії.

Петечел О.Ю.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СПЕЦИАЛЬНЫХ ПСИХО-
ЛОГИЧЕСКИХ ЗНАНИЙ ОТНОСИТЕЛЬНО НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ
ПОТЕРПЕВШИХ ОТ ИЗНАСИЛОВАНИЯ

Данная статья посвящена изучению проблемы раскрытия и расследования половых преступлений, а также поиску эффективных путей расследования уголовного дела с привлечением специалистов-психологов (начиная с осмотра места происшествия и заканчивая воссозданием обстоятельств и обстановки места происшествия и составления обвинительного заключения).

Ключевые слова: половые преступления, особа потерпевшего, ви́ктимность, следственные действия.

Petechel O.Y.

SOME QUESTIONS TO THE USE OF SPECIAL PSYCHOLOGICAL
KNOWLEDGE TO MINOR VICTIMS OF RAPE

This article is devoted to the question of use of special psychological knowledge to minor victims of rape. The need of psychological analysis of a minor victim is underlined. The author insists on the investigator's having additional knowledge in the field of child and youth psychology or the involvement of psychologists in all forms of investigation.

Keywords: sex offender, sexual violence, minor victims, special psychological knowledge.